

WINA W PRAWIE KARNYM

Magdalena Kowalewska-Łukuć

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer

WINA W PRAWIE KARNYM

Magdalena Kowalewska-Łukuć

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Szczeciński

Stan prawny na 1 stycznia 2019 r.

Recenzent

Dr hab., prof. UŁ Agnieszka Liszewska

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne

Michał Dymiński

Łamanie

Andytex

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2019

ISBN 978-83-8160-372-0

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Rodzicom oraz Mężowi

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
Rozdział I	
Kształtowanie się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej	17
1. Od odpowiedzialności obiektywnej do załączków subiektywizmu	19
2. Zasada <i>versanti in re illicita i dolus indirectus</i> – między subiektywnym i obiektywnym przypisaniem odpowiedzialności karnej	23
3. Elementy zawinienia w największych kodyfikacjach okresu oświecenia	27
4. Próby zdefiniowania pojęcia winy	30
5. Rozwój pojęcia winy w prawie polskim	31
Rozdział II	
Dotychczasowe teorie winy w prawie karnym	39
1. Psychologiczna teoria winy	40
1.1. Teoria woli	43
1.2. Teoria wyobrażenia	44
1.3. Teoria przewidywania	45
1.4. Krytyka psychologicznej teorii winy	48
2. Normatywne teorie winy	50
2.1. Kompleksowa normatywna teoria winy	51

2.2. Finalistyczne ujęcie czynu jako podłoże czystej normatywnej teorii winy	57
2.3. Czysta normatywna teoria winy	59
2.4. Krytyka normatywnych teorii winy	61
3. Relacyjna teoria winy	67
3.1. Podstawowe założenia	67
3.2. Krytyka relacyjnej teorii winy	70
4. Funkcjonalna teoria winy	71
4.1. Podstawowe założenia	71
4.2. Krytyka funkcjonalnej teorii winy	73
5. Dyskursywna teoria winy	75
5.1. Podstawowe założenia	75
5.2. Krytyka dyskursywnej teorii winy	76
6. W poszukiwaniu teorii winy	77

Rozdział III

Wina w innych dyscyplinach naukowych	81
1. Problemy i ograniczenia metodologiczne	83
2. Wina w filozofii	91
3. Wina w teologii	94
4. Wina w kontekście determinizmu i indeterminizmu ...	96
4.1. Ujęcie deterministyczne	96
4.2. Ujęcie indeterministyczne i inkompatybilizm	98
4.3. Kompatybilizm	99
5. Próba podważenia sprawstwa, odpowiedzialności i winy przez ustalenia neuropsychologii oraz neurofilozofii	101
6. Wolna wola a możliwość przypisania winy	107
7. Koncepcja reaktywnych postaw P. Strawsona i konstruktywny sentymentalizm J. Prinza	110
8. Atrybucja winy i odpowiedzialności w badaniach i teorii B. Weinerja	115
9. Model procesu przypisywania winy	126
9.1. Warunek kognitywny	128
9.2. Warunek kontroli	130
9.3. Konkluzja	131

Rozdział IV

Koncepcja własna winy w prawie karnym	133
1. Robocze ujęcie winy	134
2. Przesłanki przypisania winy i jej pełne ujęcie	138
2.1. Przesłanki przypisania winy	138
2.2. Pełne ujęcie winy	141
3. Ujęcie własne a dotychczasowe teorie winy	142
3.1. Wina w prawie karnym w ujęciu Ł. Kurka	142
3.2. Teoria psychologiczna	152
3.3. Normatywna kompleksowa teoria winy	157
3.4. Czysta normatywna teoria winy	162
3.5. Relacyjna teoria winy	165
3.6. Funkcjonalna teoria winy	168
3.7. Dyskursywna teoria winy	170
4. Podsumowanie	171

Rozdział V

pozytywne i negatywne przesłanki przypisania winy w prawie karnym	173
1. Niepoczytalność	174
1.1. Niepoczytalność jako okoliczność wyłączająca winę	174
1.2. Poczytalność jako pozytywna przesłanka winy	183
1.3. Poczytalność w znacznym stopniu ograniczona	184
1.4. Wina a regulacja art. 31 § 3 k.k.	186
1.5. Afekt sprawcy czynu zabronionego	196
2. Dojrzałość	202
3. Błąd	206
3.1. Błąd co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego	207
3.2. Błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność i błąd co do okoliczności wyłączającej winę	218
3.3. Błąd co do bezprawności czynu	223
4. Stan wyższej konieczności	225
5. Problematyka pozaustawowych okoliczności wyłączających winę	234
6. Podsumowanie	241

Rozdział VI

Funkcje winy w prawie karnym	242
1. Legitymizacyjna funkcja winy	243
1.1. Ustawowe uregulowanie zasady winy	243
1.2. Domniemanie winy w prawie karnym materialnym	246
1.3. Koincydencja czasowa czynu i winy	249
2. Limitująca funkcja winy	253
2.1. Stopniowanie winy	254
2.2. Stopień winy a stopień społecznej szkodliwości czynu	257
3. Podsumowanie	267
 Podsumowanie	 269
 Bibliografia	 273

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- k.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.)
- k.p.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1987 ze zm.)

Czasopisma i oficjalne publikatory

- CzPKiNP** – Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
- OTK-A** – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy. Seria A
- PiP** – Państwo i Prawo
- Prok. i Pr.** – Prokuratura i Prawo
- RPEiS** – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- PPK** – Przegląd Prawa Karnego
- WPP** – Wojskowy Przegląd Prawniczy

Inne

- SN** – Sąd Najwyższy
- SA** – Sąd Apelacyjny
- SO** – Sąd Okręgowy
- TK** – Trybunał Konstytucyjny

WSTĘP

„O winie kryminalnej napisano, jeżeli nie wszystko, to na pewno bardzo dużo. Problematyka winy została, jakby się wydawało, do cna przeorana, wszystkie szlaki myślowe zostały wydeptane, a poeta-myśliciel ostrzega: «Nie chodź utartymi drogami, bo się poślizniesz». Wciąż trzeba szukać nowych ścieżek”¹.

Zacytowany wyżej fragment rozważań o problematyce winy w prawie karnym pochodzi z pracy napisanej blisko pół wieku temu. Zawarte w nim stwierdzenie pozostaje jednak nadal aktualne. Problematyka winy jest wciąż przedmiotem rozważań nauki prawa karnego². Jednocześnie nie wydaje się jednak, byśmy mieli dziś pewność co do tego, czym jest wina w prawie karnym, jak należy ujmować jej istotę, jaka jest właściwa teoria winy, czy wreszcie jak wygląda katalog przesłanek jej przypisania.

Zajęcie się problematyką winy na gruncie prawa karnego jest zatem wciąż pewnym wyzwaniem naukowym. Niniejsza praca stanowi skromną próbę podjęcia takiego wyzwania. Jej celem jest analiza istoty winy w polskim prawie karnym. Jednocześnie jednak, niejako w ramach poszukiwania nowych ścieżek w prawnokarnym dyskursie

¹ L. Lernell, *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności*, Warszawa 1975, s. 108.

² Świadczyć o tym chociażby mogą wydane niedawno dwie, bardzo dobre, monografie dotyczące problematyki winy – zob. P. Zakrzewski, *Stopniowanie winy w prawie karnym*, Warszawa 2016; A. Barczak-Oplustil, *Zasada koincydencji winy i czynu w Kodeksie karnym*, Kraków 2016.

o winie, przyjął założenie, że celowe dla uchwycenia istoty winy w prawie karnym może być uwzględnienie ustaleń i wniosków dotyczących winy, płynących z innych obszarów nauki. Wina nie jest przecież domeną jedynie nauki prawa. Pozostaje także przedmiotem badań innych dyscyplin naukowych. Można tu wskazać chociażby na filozofię, teologię czy psychologię.

Zauważyć przy tym należy, że przedmiotem badań nad winą oraz procesem jej przypisywania prowadzonych na gruncie filozofii czy psychologii jest wina w ogóle, wina jako taka. Ustalenia o istocie winy płynące z tych obszarów nauki są zatem w pewnym sensie pierwotne względem badań i ustaleń prawnokarnych. Na gruncie prawa karnego badanie istoty winy pozostaje zazwyczaj zakotwiczone dogmatycznie. Wina w prawie karnym ma przy tym charakter normatywny, i nie chodzi tu wcale o akceptację którejś z normatywnych teorii winy, ale o fakt, że bada się ją zawsze z perspektywy tego, iż jest ona jednym z elementów struktury przestępstwa, kryterium wartościowania danego zachowania w prawie karnym. Nadto zwrócić trzeba uwagę, że efektem karnistycznych badań i rozważań nad winą pozostają jej poszczególne teorie. Wspomnieć tu można chociażby trzy główne z nich – teorię psychologiczną, teorię kompleksową i czystą normatywną teorię winy. Porządkują one ustalenia dotyczące nie tylko istoty winy, ale i całej struktury przestępstwa. Analizowane chronologicznie ukazują obraz ewolucji w myśleniu o winie na gruncie prawa karnego. Mają jednak jedną zasadniczą wadę – są nieweryfikowalne³. Ocenione jako prawdziwe lub fałszywe mogą być bowiem tylko te twierdzenia dotyczące podstaw odpowiedzialności karnej, które są w jakiś sposób osadzone w rzeczywistości, mają charakter ontologiczny. Wina w prawie karnym jest zaś bytem normatywnym.

W związku z tym jednym z zasadniczych celów niniejszej pracy jest próba poszukania ontologicznych podstaw winy i przesłanek

³ Zob. J. Giezek, *Metoda prawa karnego. O budowaniu karnistycznych teorii naukowych oraz ich wpływie na odpowiedzialność karną*, „Wrocławskie Studia Era-zmiańskie” 2014/VIII, s. 43–44.

jej przypisania, a więc ontologicznych podstaw tego, co w prawie karnym odbywa się na poziomie normatywnym, tj. wartościowania czynu pod kątem winy.

Próba ta została poprzedzona krótkim naszkicowaniem historii kształtowania się winy w prawie karnym jako jednej z przesłanek odpowiedzialności sprawcy. Szkic ten przedstawiony został w rozdziale I. Celowe było również dokonanie przeglądu dotychczasowych teorii winy wypracowanych w prawie karnym. Ustalenia i wnioski z tego przeglądu zawarte zostały w rozdziale II. Kluczową częścią pracy są rozdziały III i IV. W rozdziale III zanalizowano możliwe problemy i ograniczenia metodologiczne, związane z próbą wykorzystania ustaleń z zakresu filozofii i psychologii na gruncie prawa karnego, w tym konkretnie w zakresie problematyki winy. Zwięźle przedstawiono w nim również ogólne ujęcie winy w nauce filozofii, teologii i psychologii. Rozważono także problematykę winy w kontekście sporu determinizmu z indeterminizmem. Odniesiono się ponadto do podejmowanych ostatnio w niektórych badaniach z zakresu neuropsychologii i neurofilozofii prób podważenia zasadności mówienia o sprawstwie, winie i odpowiedzialności człowieka. Przed wszystkim jednak w rozdziale III przedstawione zostały filozoficzne koncepcje P. Strawsona i J. Prinza oraz psychologiczna koncepcja B. Weinerja, dotyczące procesu przypisywania winy i odpowiedzialności. W rozdziale IV podjęto zaś kluczową z punktu widzenia niniejszej pracy próbę przełożenia tych koncepcji na grunt prawa karnego. W rozdziale tym, w oparciu o ustalenia z rozdziału III, zaproponowano własne ujęcie winy, a następnie skonfrontowano je z funkcjonującymi dotychczas w nauce prawa karnego teoriami winy.

Rozwinięcie rozdziału IV stanowi rozdział V. Dokonano w nim bowiem analizy poszczególnych przesłanek przypisania winy, wyodrębnionych dotychczas w prawie karnym, i odniesiono je do zaproponowanego własnego ujęcia winy. W rozdziale VI zanalizowano zaś funkcje winy w prawie karnym. W podsumowaniu pracy zostały zebrane wnioski płynące z rozważań i analiz przeprowadzonych w poszczególnych rozdziałach.

Rozdział I

KSZTAŁTOWANIE SIĘ WINY JAKO PRZESŁANKI ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Rozpoczynając rozważania dotyczące kształtowania się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej, zauważyć trzeba, że rozwój winy i początkowo wpisanej w nią strony podmiotowej czynu zabronionego pod groźbą kary jest jednym z dwóch filarów subiektywizmu w prawie karnym. Drugi z nich stanowi stopniowe przejście od odpowiedzialności zbiorowej, kolektywnej do odpowiedzialności indywidualnej, osobistej. Filarów tych nie sposób w pełni rozdzielić. Przede wszystkim zaznaczyć trzeba, że przekształcanie się grupy podmiotów mogących ponosić odpowiedzialność karną, poza tendencją do indywidualizacji odpowiedzialności, obejmowało też oczywiście stopniowe wykształcanie się warunków, które musiał spełniać podmiot przestępstwa, takich jak dojrzałość czy poczytalność, wiązanych obecnie ściśle z zawinieniem. Nadto ewolucja dotycząca zindywidualizowania odpowiedzialności i oparcia jej na zawinieniu dokonywała się równolegle. Wreszcie zauważyć trzeba, że zarówno indywidualizacja odpowiedzialności, jak i stopniowe wprowadzanie winy do pojęcia przestępstwa faktycznie wspólnie zaczęły decydować o tym, kto mógł ponieść odpowiedzialność za dany czyn¹. W związku ze ścisłym powiązaniem winy i indywidualizacji

¹ Zob. J. Kochanowski, *Subiektywne granice sprawstwa i odpowiedzialności karnej*, Warszawa 1985, s. 12.

odpowiedzialności karnej w ewolucji subiektywizmu prawa karnego, poniżej, w toku rozważań o rozwoju winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej przewijać będzie się też kwestia indywidualizacji tej odpowiedzialności.

Ze względu na wspomniane już zakotwiczenie w ewolucji winy w prawie karnym rozwoju i wyodrębniania się strony podmiotowej rozważania dotyczące kształtowania się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej niejednokrotnie są rozważaniami dotyczącymi kształtowania się właśnie znamion strony podmiotowej. Stąd też poniżej, w ramach zaprezentowania drogi rozwoju pojęcia winy, muszą zostać wspomniane także etapy ewoluowania, pierwotnie na płaszczyźnie winy, znamion strony podmiotowej.

Paru słów wyjaśnienia wymagają jeszcze powody, dla których warto prześledzić drogę od odpowiedzialności obiektywnej do wykształcenia się zasady winy w prawie karnym. Przede wszystkim droga ta może zawierać istotne wskazówki co do tego, czym w istocie jest wina w prawie karnym oraz jak powinny zostać sformułowane przesłanki jej przypisania. Dotychczasowa historia subiektywizmu i winy w prawie karnym może być także cennym źródłem informacji o tym, jak dalej będzie ewoluować prawo karne, w tym także, czy i jak będzie rozwijała się subiektywizacja odpowiedzialności karnej. Jak wskazywał J. Makarewicz, pytanie, jak prawo karne odeszło od prostej odpowiedzialności za skutek, jest warte postawienia, ponieważ między jaskrawym obiektywizmem a czystym subiektywizmem rozciąga się bowiem cała historia winy w prawie karnym². Jednocześnie też zauważyć trzeba, że zasady odpowiedzialności karnej, w tym także określone rozumienie winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej, nie jest czymś danym karnistyce raz na zawsze. Nauka prawa karnego ewoluuje, a wraz z nią subiektywizacja odpowiedzialności karnej³.

² J. Makarewicz, *Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2009, s. 47.

³ Por. J. Kochanowski, *O przekształcaniu się odpowiedzialności karnej*, PiP 1978/6, s. 31.

1. Od odpowiedzialności obiektywnej do załączków subiektywizmu

Źródła dotyczące pierwotnych zasad odpowiedzialności jednoznacznie wskazują nie tyle na ich pełny obiektywizm, ile raczej na rządzącą nimi przypadkowość. Nie wymagano nie tylko psychicznego, subiektywnego powiązania sprawcy z czynem, lecz także pierwotnie nie przywiązywano też wagi do powiązania obiektywnego. Podstawą odpowiedzialności za dany skutek mogła być zwykła zbieżność czasowa lub miejscowa między „sprawcą” a zdarzeniem. Wspomnieć tu można chociażby wielokrotnie przywoływane przez historyków prawa przypadki odpowiedzialności osoby, która jako pierwsza pojawiła się na miejscu zbrodni bądź była właścicielem gruntu, na którym ta została popełniona, czy przypadek odpowiedzialności właściciela stawu, w którym znaleziono topielca⁴.

Także krąg podmiotów mogących niegdyś ponosić odpowiedzialność jest dla współczesnego prawa karnego nie do przyjęcia. W archaicznym prawie funkcjonowała bowiem odpowiedzialność nie tylko ludzi, lecz także zwierząt i przedmiotów. Stąd też za „sprawcę” zabójstwa mógł być uznany np. pies, który śmiertelnie pogryzł człowieka⁵. W dziełach Platona znajdujemy stwierdzenie, że: „Gdy sędziowie orzekną, że zwierzę stało się istotną przyczyną śmierci, zostanie zabite i wyrzucone poza granice kraju. Jeżeli zaś przez jakąś rzecz nieożywioną człowiek straci życie (...) przedmiot, który spowodował nieszczęście, wyrzucony zostanie poza granice kraju, tak jak powiedzieliśmy, że postąpić należy w tych wypadkach ze zwierzętami”⁶. Zresztą jeszcze w XVIII w. zdarzały się przypadki, w których proces karny toczył się przeciwko zwierzętom⁷. Znana była także odpowiedzialność zbiorowa.

⁴ Zob. J. Kochanowski, *O przekształcaniu się odpowiedzialności...*, s. 26.

⁵ Zob. J. Kochanowski, *O przekształcaniu się odpowiedzialności...*, s. 24.

⁶ Cyt. za J. Filek, *Ontologizacja odpowiedzialności: analityczne i historyczne wprowadzenie w problematykę*, Kraków 1996, s. 22.

⁷ Przykładem może być chociażby toczące się w XVIII w. w Brazylii z inicjatywy Zakonu Braci Mniejszych postępowanie przeciwko mrówkom, które miały żywić się mąką z zakonnego magazynu żywności – zob. J. Filek, *Ontologizacja odpowiedzialności...*, s. 23.

Magdalena Kowalewska-Łukuć – doktor nauk prawnych; magister psychologii; adiunkt w Katedrze Prawa Karnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Szczecińskiego; jej zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim ogólne zasady odpowiedzialności karnej; autorka monografii *Zamiar ewentualny w świetle psychologii* oraz niemal trzydziestu innych publikacji naukowych.

W publikacji autorka analizuje: czym jest wina w polskim prawie karnym, jak należy ujmować jej istotę, jaka jest właściwa teoria winy, co składa się na katalog przesłanek jej przypisania. Przedstawia też bardziej szczegółowe kwestie związane z winą: jej funkcje, możliwość stopniowania oraz relacje winy z innymi elementami struktury przestępstwa.

W swoich rozważaniach autorka zakłada, że dla uchwycenia istoty winy w prawie karnym niezbędne jest uwzględnienie wniosków płynących z innych obszarów nauki, w tym filozofii i psychologii. W Kodeksie karnym brak jest zasadniczo przepisów dotyczących samej istoty winy, dlatego książka i zawarte w niej analizy mają charakter ponadczasowy.

W monografii zostały omówione m.in.:

- kształtowanie się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej,
- ujęcie winy w innych dyscyplinach naukowych,
- teoria winy w prawie karnym, jak również autorskie ujęcie winy,
- przesłanki przypisania winy w prawie karnym.

Książka zainteresuje nie tylko przedstawicieli nauki prawa karnego, lecz także prawników praktyków: sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-8160-372-0

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLWUER.PL

WWW.PROFINFO.PL